

Folkbildningen och det sociala kapitalet¹

Peter Håkansson

This article investigates how bridging social capital can be created in the study associations' activities. It is specifically bridging social capital that has positive effects on society because it boosts economic activity and shapes general trust. The study is built on interviews with study associations' representatives and a developed conceptual model of bonding and bridging social capital where these categories are placed in two different dimensions. In the strongest definition of bonding social capital we find groups that are homogenous and who knows each other well. In the corresponding definition of bridging social capital we find groups that are heterogeneous and that know each other less well. A hybrid between these two can be groups that are homogenous, but know each other less well. A conclusion from the interview is that the study associations' activities exist in all of these definitions. However, the creation of homogenous groups takes place more or less "natural". The creation of heterogeneous groups, on the other hand, needs a force or a decision from the outside. Here the study association can play a major role.

Keywords: bonding social capital, bridging social capital, folkbildning, social capital, study associations,

Peter Håkansson, post doktor, Malmö högskola
peter.hakansson@mah.se

¹ Artikeln bygger på en studie som finansierats av Region Skåne.

Inledning

Är det viktigt att människor litar på varandra? Är det viktigt att ha ett nätverk? Troligen skulle de flesta av oss svara ja på båda frågorna. Tillit och nätverk behövs för att få samhället att snurra och vi personligen behöver nätverk i väldigt många av våra dagliga kontakter. Tillit och nätverk handlar om socialt kapital. Det finns visserligen en mängd olika definitioner på socialt kapital, men i de flesta fall landar de i mänskliga relationer och inte minst i tillit och nätverk, eller snarare; i den *tillgång* som finns i ett nätverk.

Det finns en del som talar för att socialt kapital i Sverige är minskande (Håkansson 2011; Rothstein 2003; Ungdomsstyrelsen 2010; Vogel m.fl. 2003) samtidigt som behovet av socialt kapital för den enskilde tycks öka (Tovatt 2013; Hasselberg 2009). Ett exempel ger Tovatt som i en nyligen utkommen doktorsavhandling visar att behovet av användbara nätverk på arbetsmarknaden tycks större när konkurrensen om jobben hårdnar.

Den centrala frågan är dock var och hur detta sociala kapital skapas. Sedan den amerikanske statsvetaren Robert Putnam publicerade ”Making Democracy Work” (1993), har diskussionen varit i full gång huruvida socialt kapital kan formeras i föreningslivet. Putnam visar att norra Italien är mer framgångsrikt än södra Italien och menar att detta beror på att norra Italien har ett mer omfattande föreningsliv, vilket lett till högre tillit mellan människor. Putnam skiljer mellan anknytande och överbyggande socialt kapital och menar att det är det överbyggande sociala kapitalet som ger de positiva effekter som ofta förknippas med socialt kapital; ökad ekonomisk aktivitet, ökad demokratisk delaktighet och ökad trygghet. Anledningen anses vara att det överbyggande sociala kapitalet utökar individens sociala och ekonomiska marknader och stimulerar reciprocitet och tillit.

Putnam menar alltså att överbyggande socialt kapital formeras i föreningslivet, men problemet är att föreningsaktiviteten är minskande sedan mitten av 1990-talet (Rothstein 2003; Ungdomsstyrelsen 2010; Vogel m.fl. 2003). Däremot tycks inte folkbildningen vara minskande i samma utsträckning som föreningsaktivitet i stort (Harding m.fl. 2013). Frågan är då vilka möjligheter folkbildningen skulle kunna ha att formera överbyggande socialt kapital. Kan överbyggande socialt kapital formeras i studieförbunden?

Den här studien undersöker hur studieförbunden i Skåne arbetar med att få olika grupper att träffas över gränserna. Syftet är således att analysera hur olika dimensioner av socialt kapital kan formeras. Metodologiskt bygger studien på semistrukturerade djupintervjuer med företrädare för studieförbunden. Utgångspunkten för intervjuerna har varit att fånga studieförbunds-

företrädarnas bild av hur de arbetar och ge exempel på aktiviteter som har genomförts.

Teoretiska utgångspunkter

Vad är socialt kapital?

Som jag var inne på inledningsvis kan socialt kapital definieras på lite olika sätt. De olika definitionerna kan sägas springa ur antingen Pierre Bourdieu, James Coleman eller Robert Putnams arbeten om socialt kapital. James Coleman var antagligen bland de första att använda begreppet då han i *Resources for Social Change* (1971) diskuterar olika typer av tillgångar; socialt kapital, ekonomiskt kapital och humankapital. Senare kommer Coleman att mena att socialt kapital är de resurser som kan finnas i t.ex. familjen eller i andra sociala organisationer (Coleman 1990).

Pierre Bourdieu (2007) har ett något annorlunda sätt att se på socialt kapital, vilket utgår från hans intresse för att försöka förklara social reproduktion. Tillgång till socialt kapital blir en viktig tillgång då en social position ska upprätthållas, men det finns även andra former av kapital som är viktiga enligt Bourdieu, t.ex. kulturellt och ekonomiskt kapital (Field 2005).

När det gäller socialt kapital är troligen Robert Putnam den som väckt mest intresse, åtminstone från allmänheten. Hans böcker om socialt kapital *Making Democracy Work* (1993, sv. övers. *Den fungerande demokratin*, 1996) och *Bowling Alone* (2000, sv. övers. *Den ensamme bowlaren*, 2001) har fått stort genomslag både inom samhällsvetenskapen och i samhällsdebatten. Putnam definierar socialt kapital som

... inslag i samhällsorganisationen, till exempel förtroende, normer och nätverk, som kan förbättra samhällseffektiviteten genom att underlätta samordnade operationer. (Putnam 1996, s. 201)

Det som är centralt hos Putnam är alltså funktionerna i samhällsorganisation som kan förbättra effektiviteten i samhället. I Putnams definition blir alltså socialt kapital en karaktäristik på en samhällsorganisation. Värdet av det sociala kapitalet är, enligt Putnams definition, samhälleligt och det sociala kapitalet blir ett medel för att öka olika samhälleliga målvariabler, t.ex. demokrati, ekonomi och säkerhet (Knack & Keefer 1997; Putnam 2000; Zak & Knack 2001). Detta skiljer sig ganska mycket från Bourdieu, som ser socialt kapital som ett sätt för individen att behålla eller skaffa andra tillgångar och makt.

Bourdieu, Coleman och Putnam menar alla tre att socialt kapital utgår från relationer, men de har olika fokus vad dessa relationer leder till. I denna artikel kommer jag att utgå från Putnams definition av socialt kapital och framförallt hans taxonomi i överbryggande (bridging) och anknytande (bonding) socialt kapital.

Överbryggande och anknytande socialt kapital

Enligt Putnam är överbryggande socialt kapital nätverk som är inkluderande, utåtriktade och omfattar människor med olika bakgrund; socialt, åldersmässigt, etniskt etc. Anknytande nätverk är exkluderande, inåtriktat och deltagarna är mer homogena. Deltagarna i ett anknytande nätverk känner varandra väldigt väl, till skillnad från ett överbryggande nätverk, som är mer löst sammansatt (Putnam 2000).

Anknytande respektive överbryggande socialt kapital är bra för olika saker. Anknytande socialt kapital kan vara bra för reciprocitet och för att mobilisera solidaritet inom en speciell grupp. Det kan erbjuda socialt och psykologiskt stöd, skapa sociala försäkringar och ge en känsla av tillhörighet. Inom många anknytande nätverk har gruppen erbjudit finansiering, marknader och pålitlig arbetskraft till lokala entreprenörer. Dock, genom att skapa en stark lojalitet inom gruppen, kan det även skapas antagonism mot andra utanför gruppen. Därigenom kan anknytande socialt kapital skapa negativa externa effekter.

Överbryggande socialt kapital fungerar däremot bredare och mindre tätt. Nätverk som bygger på överbryggande socialt kapital kan på ett bättre sätt länka ihop tillgångar, grupper och behov. På detta sätt kan överbryggande socialt kapital *expandera sociala och ekonomiska marknader*. Det kan t.ex. gälla arbetsförmedling eller politiska allianser. För en person som är arbetslös är det viktigt att expandera sitt överbryggande sociala kapital, eftersom en arbetslös person troligen har tömt möjligheterna inom det anknytande sociala kapitalet.

Tillit mellan människor – social tillit

Social tillit ingår i Putnams definition av socialt kapital. Enligt Putnam kan social tillit skapas på två sätt; genom reciprocitet¹ (ömsesidighet) och genom

¹ Putnam skiljer på två typer av reciprocitet; balanserad och generaliserad. Balanserad reciprocitet råder då man byter varor (eller tjänster) samtidigt och av samma värde, t.ex. då arbetskamrater byter julklappar. Generaliserad reciprocitet sker över en längre tidsperiod och som vid något tillfälle kan vara ur balans, men vid något annat i balans. Det innebär att det finns en förväntan om att en tjänst eller vara ska återgälda.

medborgerligt engagemang i t.ex. föreningslivet. Genom reciprocitet lär vi oss normer, men reciprocitet i sig självt skapar även nätverk. I samhällen, nätverk och grupper där människor uppfattar att tillit och ärlighet förväntas av dem (och att de inte själva ska bli utnyttjade) kommer ett ömsesidigt utbyte i form av gåvor att vara vanligare förekommande än i samhällen där det motsatta gäller.

Putnam menar att människor lär sig samarbete, reciprocitet och tillit i samverkan med andra i t.ex. föreningslivet. Föreningslivet är särskilt viktigt för överbryggande socialt kapital, eftersom människor träffas över olika barriärer. Putnam (1993) anger fyra skäl till att nätverk (och annan samverkan) har effekt på social tillit:

1. Nätverk ökar kostnaden för svekfullt beteende, eftersom det kommer att leda till dåligt rykte.
2. Nätverk fostrar reciprocitet.
3. Nätverk understödjer kommunikation och förbättrar informationsflödet om trovärdiga individer.
4. Nätverk förkroppsligar historiska framgångar vad gäller samarbete.

I en renodlad neoklassisk värld där var och en maximerar sin egen nytta enligt Adam Smiths idé om "economic man" finns inte ärlighet. I en sådan värld kommer människor att agera för att maximera sin egen nytta och inkomst, vilket skulle kunna innebära att säga en sak och göra något annat, t.ex. sälja en halt häst men lova att hästen är i "perfekt skick". Hur kan det då komma sig att ärlighet trots allt existerar? Enligt ny institutionell ekonomisk teori beror det på att detta svekfulla beteende har en kostnad; antingen i form av en effektiv lagstiftning som bestraffar den svekfulle eller i form av dåligt rykte som förhindrar individen att göra dessa svekfulla affärer (North 1993; Williamson 2000). Ett nätverk understödjer kommunikationen om både svekfulla och trovärdiga individer. En person som investerat tid och pengar i ett nätverk och de kontakter som nätverk innebär vill inte gärna se denna investering bortkastad. Denna förlorade investering skulle kunna ses som en kostnad och dåligt rykte skulle därför kunna ses som en kostnad.

Vidare tänker sig Putnam att nätverk och mellanmänsklig kontakt i sig ökar vår reciprocitet. När vi känner varandra; när vi får ett ansikte och en människa bakom en schablonbild, ökar möjligheten till reciprocitet. Slutli-

das i framtiden. I vänskap finns det för det mesta denna generaliserade reciprocitet. Det är denna generaliserade reciprocitet som vi talar om här (Putnam 1996).

gen menar Putnam att det faktum att nätverk eller föreningar faktiskt existerar vittnar om att samarbete åtminstone tidigare fungerat. Mäniskor måste lita på varandra för att kunna bygga upp en organisation.

Sammanfattningsvis kan sägas att enligt Putnam skapar överbryggande socialt kapital generell tillit och ekonomisk aktivitet, vilket naturligtvis är bra för samhället i stort. Men det kan även fungera som en tillgång för individen, då det breddar individens sociala och ekonomiska marknader. Dock har Putnams perspektiv fått en hel del kritik (Rothstein 2003; Sobel 2002; Stolle 2001; Uslaner 2002). Uslaner menar att det inte är föreningsmedlemskapet i sig som skapar tillit. Snarare är föreningsmedlemskapet ett filter och de som söker sig till föreningarna är redan tillitsfulla. Stolle visar att föreningsmedlemmarnas tillit inte ökar över tid. Det skulle visa, menar Stolle, att det inte är föreningsaktiviteten i sig som leder till ökad tillit. Quibria (2003) menar att medlemskap i organisationer kan ha negativa och direkt skadliga effekter, eftersom de som inte är medlemmar exkluderas. Exkludering och polarisering leder till marknadsdistorsioner och ineffektivitet. Investeringar i humankapital får inte den avkastning som annars hade varit fallet då medlemskap i en organisation favoriseras, menar Quibria. Det kan naturligtvis finnas problem om tillhörighet i en förening blir exkluderande, men det problemet finns i huvudsak inom det anknyttande sociala kapitalet som till sin natur är exkluderande.

Vad är folkbildning?

Innebörden i begreppet folkbildning har skiftat över tid. Enligt Johan von Essen och Gunnar Sundgren (2012) kan begreppet förstås både som folkuppföstran, folkupplysning, självbildning och allmänbildning. Organisatoriskt har det omfattat såväl arbetarinstitut, föreläsningsföreningar, folkbibliotek, museiverksamhet som folkhögskolor och studieförbund. Det är dock det senare (dvs. folkhögskolor och studieförbund) som staten definierar som folkbildning sedan 1991 när Folkbildningsförbundet skapades (von Essen & Sundgren 2012). Folkbildningsrådet kan sägas vara en länk mellan studieförbund/folkhögskolor och staten. Rådets uppgift är att fördela statsbidrag till studieförbund och folkhögskolor, lämna budgetunderlag och årsredovisningar till regeringen samt följa upp och utvärdera folkbildningens verksamhet (Folkbildningsrådet 2014).

Den här artikeln fokuserar särskilt på studieförbunden. Fem av de tio förbunden är sprungna ur folkrörelser grundade omkring förra sekelskiftet. Arbetarnas bildningsförbund (ABF) är sprunget ur arbetarrörelsen, Nykter-

hetens bildningsverksamhet (NBV) ur nykterhetsrörelsen, Bilda ur frikyrkorörelsen, Studieförbundet Vuxenskolan ur landsbygdsrörelsen samt Studieförbundet ur miljöförbundet. De andra fem förbunden är sprungna ur religiösa samfund (Sensus bygger på den svenska statskyrkan och Ibn Rushd är ett muslimskt studieförbund), ett politiskt parti (Medborgarskolan) eller akademien (Folkuniversitetet). Kulturens bildningsverksamhet bildades 2010 och är det senast bildade studieförbundet (von Essen & Sundgren 2012). Kulturens arbetar för att stödja och utveckla den ideella kulturen (Kulturens 2014).

Den grundläggande tanken inom folkbildningen är ”fritt och frivilligt”. Detta fundament återkommer ofta; både när man träffar representanter för folkbildningen och inom litteraturen (se bl.a. von Essen & Sundgren 2012). Enligt Lena Lindgren (1996) har studieförbund och folkhögskolor en vuxenutbildningsroll, men även en roll som kulturbärare och i vissa kommuner har folkhögskolan en roll som kulturcentrum. Men det viktigaste skälet att samhället ger ett omfattande stöd till folkbildningen är att folkbildningen antas bidra till en demokratisk grundsyn och utveckling i samhället.

Tidigare studier om socialt kapital i studieförbunden

Det finns förhållandevis lite forskning om den svenska folkbildningen och socialt kapital. Forskningen och den inomvetenskapliga diskussionen har istället handlat om folkbildningen och civilsamhället (se t.ex. von Essen & Sundgren 2012) eller folkbildningen och demokratin (Bjurström & Harding 2013; Lindgren 1996; Larsson 2010). Ett undantag är dock Cecilia Arensmeiers (2013) studie av socialt kapital i studiecirkel. Studien bygger på en enkät som skickades till 285 cirkeldeltagare i 42 studiecirkel vid två tillfällen under år 2009. Arensmeiers resultat pekar på att det finns en positiv korrelation mellan deltagande i studiecirkel och sociala nätverk respektive tillit. Studiecirkeldeltagarna har alltså mer sociala nätverk och mer tillit än en referensgrupp som motsvarar Sveriges befolkning. Ett problem i Arensmeiers studie är dock frågan om kausala samband, dvs. leder deltagande i studiecirkel till ökat socialt kapital eller är det deltagarnas sociala kapital som leder till att de deltar i studiecirkel? Arensmeier har mätt det sociala kapitalet när studiecirkeln startade respektive avslutades för att kunna studera ett kausalt samband, men finner inga förändringar i socialt kapital mellan de två mättillfällena. Arensmeier har även mätt huruvida en mer långvarig cirkelaktivitet över tid ökar det sociala kapitalet och jämför deltagare med stor cirkelerfarenhet (deltagit i mer än tio cirkel) med deltagare med liten cirkelerfarenhet.

farenhet (deltagit i högst en cirkel tidigare). Resultatet är att de mer erfarna cirkeldeltagarna har signifikant högre socialt kapital.

Resultatet i Arensmeiers studie kan anses komplettera resultatet i denna artikel. Arensmeier har använt en kvantitativ metod på enkätsvar från deltagare i studiecirkel, vilket innebär att både metod och undersökningsgrupp är olik de som används i denna studie. Här används en kvalitativ metod och studien använder sig av studieförbundsrepresentanter som respondenter. Arensmeiers studie pekar på att det finns ett positivt samband mellan deltagande i studiecirkel och socialt kapital och möjligen finns det även ett kausalt samband på lång sikt, vilket är intressant i sig. Det innebär att Arensmeiers studie lägger en grund för forskningsfrågan för den här studien, nämligen hur olika dimensioner av socialt kapital kan formeras.

Om det finns en relativt begränsad mängd forskning och inomvetenskaplig debatt om sambandet mellan folkbildning och socialt kapital, så finns det en betydligt större mängd utvärderingsrapporter och utvärderingsstudier (Andersson, Larson och Lindgren 2009; Lundin & Söderman 2012; Andersson & Mellander 2011). Håkansson & Harding (2014) har studerat tre olika dimensioner av socialt kapital (föreningsaktivitet, politisk aktivitet och tillit) för deltagare i studieförbundens kulturprogram i fyra olika fallkommuner. Studien finner att det finns en positiv korrelation mellan deltagande i studieförbundens kulturprogram och de olika dimensionerna av socialt kapital. Studien ger tillsammans med Arensmeiers studie av studiecirkeldeltagare en ganska heltäckande, kvantitativ bild av studieförbundens verksamhet.

Som genomgången av tidigare studier visat är området delvis uppmärksammat, och lite förenklat kan man säga att dessa studier pekar på att det finns ett positivt samband mellan studieförbundens verksamhet och socialt kapital. Trots det vet vi litet om hur olika dimensioner (anknytande respektive överbryggande) av socialt kapital kan formeras i studieförbunden. En anledning till det kan vara att Putnams taxonomi i anknytande och överbryggande socialt kapital är relativt abstrakt. För att kunna använda Putnams taxonomi måste denna därför operationaliseras i en konceptuell modell.

Socialt kapital i praktiken – en konceptuell modell

Hur ska då begreppen anknytande och överbryggande socialt kapital definieras så att det blir operationaliserbart? Som tidigare visats menar Putnam att överbryggande socialt kapital är grupper som är heterogena och som inte känner varandra så väl, medan anknytande är homogena och som känner varandra väldigt väl. Men var går egentligen gränserna? I studier som an-

vänder en kvantitativ metod och som utgår från enkätfrågor har man ofta valt att utgå från några frågeställningar i den använda enkäten och helt enkelt definiera denna frågeställning som anknytande eller överbryggande socialt kapital. Så är t.ex. fallet i Beugelsdijk & Smulders (2009) som undersöker överbryggande och anknytande socialt kapital i förhållande till ekonomisk tillväxt. De använder sig av European Value Studies (EVS) och definierar överbryggande socialt kapital som föreningsaktivitet per capita per region. De har använt föreningsmedlemskap från fem olika områden: religiösa samfund och kyrkor, utbildning, konst, musik och kultur, ungdomsföreningar, sport och rekreation samt kvinnogrupper. Deras motiv att välja dessa föreningar är att de förväntar sig att det dessa föreningar särskilt omfattar social interaktion. När det gäller anknytande socialt kapital har de valt EVS:s frågeställning om hur viktigt respondenten finner familj och vänner på en skala från 1-4.

I en del kvalitativa studier används begreppen anknytande och överbryggande socialt kapital på ett "ad hoc-mässigt" sätt. Begreppen definieras inte så att de kan operationaliseras utan påförs ex post på informanternas svar i analysen (se t.ex. Muir 2010; Leonard 2004). John Field (2005) använder i *Social Capital and Lifelong Learning* en "mixed method" som omfattar både en kvalitativ och en kvantitativ studie. Field använder en bred definition av socialt kapital som omfattar både föreningsmedlemskap och andra sammanlutningar, såväl som släktskap och grannsamja (Field 2005:101). Underförstått ska då föreningsmedlemskap definieras som överbryggande, medan släktskap och grannsamja ska ses som anknytande socialt kapital.

Jag menar dock att denna definition blir alltför enkel och måste problematiseras, inte minst då vi (som i denna studie) vill undersöka hur de två dimensionerna av socialt kapital kan formeras. Var går gränsen mellan anknytande och överbryggande socialt kapital? Kan vi betrakta en grupp som anknytande, trots att det är en grupp som träffas i en föreningsform?

För att kunna svara på dessa frågor måste en ny konceptuell modell utvecklas enligt följande: Man kan tänka sig att det i en konceptuell modell finns två dimensioner. En dimension utgår från hur väl medlemmarna i gruppen känner varandra. Den andra dimensionen utgår från hur heterogena/homogena deltagarna är. I en kategori som är renodlad vad gäller anknytande socialt kapital är gruppen homogen och känner varandra väldigt väl. Exempel på den typen av socialt kapital kan vara det nära, väl sammanhållna kompisgänget. De känner varandra väl, men är även relativt lika varandra i ålder, intressen, normer och bakgrund, dvs. gruppen är relativt homogen.

Motsatsen är den renodlade överbryggande kategorin där gruppen är heterogen och där medlemmarna inte känner varandra särskilt väl. Ett sådant exempel kan vara arbetsplatsen. Naturligtvis finns det arbetsplatser som är mer eller mindre homogena, vilket betyder att arbetsplatsen ligger närmare (eller längre från) den tredje kategorin som vi kan kalla "homogen weak ties". Denna kategori kan ses som en hybrid av de två mer renodlade kategorierna. I denna kategori känner medlemmarna inte varandra så särskilt väl, men är likväl ganska lika. Exempel på den typen av grupper kan vara kulturföreningen där medlemmarna inte endast delar ett intresse för en viss kulturform, utan även har en specifik etnicitet och kanske även har samma ålder och kön som de andra gruppmedlemmarna.

Den sista kategorin kan definieras som "heterogen strong ties". Exempel på denna kategori kan vara storfamiljen. Tanken här är att begreppet storfamilj inte bara omfattar kärnfamiljen, utan även far- och morföräldrar, ingifta, särkullsbarn, kusiner, nya sambor och mer moderna familjekonstellationer. Människor i en storfamilj kan vara heterogena, men troligen känner de varandra väldigt väl. Denna kategori kan ligga nära ankytande socialt kapital, men här kan även finnas de möjligheter som det överbryggande sociala kapitalet kan ge i form av möjligheter att utvidga sociala och ekonomiska marknader.

Fördelen med en konceptuell modell (till skillnad från Putnams mer generella definition och de mer schablonmässiga definitioner som används i många kvantitativa studier refererade ovan) är att olika verksamheter och aktiviteter kan diskuteras utifrån modellen. Den ger även ett visst utrymme för variationer. Som exempel kan nämnas en kulturförening där medlemmarna är mer heterogena. En sådan förening kan placeras närmare den renodlade överbryggande kategorin i den konceptuella modellen. Motsvarande gäller för de andra kategorierna. Den konceptuella modellen ska ses som en tankemodell för att förstå olika verksamheter och aktiviteter och hur de förhåller sig till vad vi kan kalla för Putnams idealtyper; de renodlade anknyttande och överbryggande kategorierna.

Ett perspektiv som delvis skiljer sig från Putnams perspektiv (dvs. att föreningslivet per definition är överbryggande) är att formeringen av olika grupper och samanslutningar tenderar att bli mer eller mindre homogena. De personliga uppoffringarna tenderar att bli mindre när deltagarna är mer homogena. Det finns personliga trösklar som hindrar formering av grupper där medlemmarna är mer heterogena. Enligt detta perspektiv krävs det därför ett aktivt beslut eller en handling för att formera heterogena grupper och få till

stånd möten över gränser. En hypotes i denna studie är att studieförbunden kan vara en aktör som kan få till stånd den typen av möten.

Hur formeras överbryggande socialt kapital i studieförbunden?

Det empiriska materialet samlades in som en del i ett utvärderingsuppdrag åt Region Skåne hösten 2013. Regionföreträdarna för samtliga studieförbund i Skåne kontaktades via mail den 28 augusti (med påminnelser den 2 september och den 9 september) för bokning av intervju. I mailet angavs att målet var att hitta ett antal "best practices" som skulle visa hur studieförbunden arbetar och som således skulle kunna tjäna som goda exempel. Under perioden 9 september till den 2 oktober genomfördes nio stycken intervjuer. Intervjuerna var semistrukturerade och varje intervju var ca en timme lång. I de flesta fall intervjuades endast den regionansvarige, men i vissa fall hade den regionansvarige med sig ytterligare någon/några personer. Intervjuerna dokumenterades dels genom inspelning, dels genom en minnesanteckning som i efterhand skickades till respondenten för kompletteringar och kommentarer. Utgångspunkten i intervjuerna var frågan: "hur arbetar studieförbunden med att få olika grupper att träffas?". En begränsning i materialet är att det endast var regionföreträdarna som intervjuades. Dessa har endast en övergripande insyn i verksamheten. Vissa regionföreträdare löste detta genom att ta med sig medarbetare till mötet (se ovan) för att ge en mer omfattande bild. Fler intervjuer och med personer närmare verksamheten skulle troligen ge fler exempel, men skulle inte nödvändigtvis förändra den övergripande slutsatsen. Intervjuerna har analyserats utifrån den konceptuella modellen som presenterades ovan.

Alla de intervjuade studieförbunden utom Folkuniversitetet bygger på medlemsorganisationer. Även om Folkuniversitetet ägs av en stiftelse och inte av medlemsorganisationer består dess arbete till stora delar av grupper och föreningar i olika former. Studieförbundens arbete med att bryta gränser och få människor som är olika varandra att träffas kan sägas vara av två olika slag: 1) hitta tillfällen då homogena föreningar möts eller 2) stöd till formering av heterogena föreningar och grupper.

Tillfällen då homogena föreningar möts

En förening bildas alltid av människor som har ett gemensamt intresse i någon bemärkelse. Inte sällan har dessa människor mer gemensamt än bara ett intresse. Det kan handla om ålder, socioekonomisk bakgrund, sexuell identi-

tet, geografisk härkomst, kön, politiska åsikter, religiös uppfattning, etnisk härkomst, funktionshinder etc. utöver det intresse som man samlats runt. Det betyder att många föreningar är relativt homogena och det gäller även de föreningar som är anslutna till, eller samarbetar med, studieförbunden. Därigenom befinner sig föreningarna i kategorin ”homogen weak ties”. Om medlemmar från dessa relativt homogena föreningar möter medlemmar från andra homogena föreningar kan ett socialt kapital formeras som är heterogent. Det finns gott om exempel på den typen av möten inom studieförbunden. Ett exempel på ett intressant möte över gränser är när Nykterhetsrörelsens bildningsverksamhets (NBV) studiecirkel i knyppling träffade Herrgårdens kvinnoförening från Rosengård. Herrgårdens kvinnoförening kontakta- de NBV för de ville lära sig mer om knyppling och eftersom NBV hade en studiecirkel i knyppling kunde kvinnoföreningen resa in till NBV:s lokaler på Kungsgatan och göra studiebesök på knypplercirkeln. Mötet slog väl ut och vid ett senare tillfälle reste knypplercirkeln ut till Herrgårdens kvinnoförening på Rosengård. Mötena mellan Herrgårdens kvinnoförening och knypplercirkeln är ett exempel på möte över etniska gränser, men med ett gemensamt intresse; i det här fallet intresset för handarbete. Mötena har slagit så pass väl ut att en fortsättning på detta har varit att samla handarbetsgrupperna till en mäs- sa som hölls i slutet av oktober 2013.

En del studieförbund (t.ex. Studieförbundet, Bilda och ABF) menar att deras ledarutbildningar är möten mellan människor från olika medlemsorganisationer som har olika intresse, ålder, etnicitet, och livsåskådning. Studieförbundets ledarprogram omfattar tre steg och genomförs oftast som tvådagarsutbildningar i internatform och samlar cirkelledare från olika håll och med olika intressen och bakgrunder. En grundläggande idé bygger på inklusion. Under dessa dagar, menar respondenterna, byggs tillit och trygghet. Enligt Studieförbundet har det inte varit helt enkelt att få alla medlemsorganisationer att acceptera tanken om att samla cirkelledare från olika medlemsorganisationer. Vissa organisationer skulle gärna vilja ha ledarutbildningar endast för sina egna föreningar, men Studieförbundet har jobbat målmedvetet på sin grundidé. Bilda anordnar dels specifika ledarutbildningar och dels allmänna. Det är främst till de allmänna som Bilda försöker bjuda in för att bryta gränser och skapa bredare mötesplatser. Bilda kommer även att arrangera en barnledarutbildning för föreningar med olika kyrkliga traditioner. Under ABF:s jubileumsår 2012 arrangerade ABF ett cirkelledarkalas med syfte att få cirkelledare från olika föreningar att träffas. Detta arrangemang har behållits av några ABF-föreningar. Även Sensus arbetar med cir-

kelledarutbildningarna som verktyg – Sensus pedagogen. Här utbildas cirkelledare från olika medlemsorganisationer och grupper. I vissa fall har dock cirkelledarutbildningen organiserats efter verksamhetens inriktning, t.ex. har musikcirkelarna haft gemensamma utbildningar.

Det finns vissa problem att få organisationer inom studieförbundet att samverka, inte minst gäller det de traditionella medlemsorganisationerna. En respondent menar att det främst beror på att organisationerna har olika strukturer, men även på normer och vad som "sitter i väggarna". När det gäller ABF har studieförbundet på senare tid fått flera nya samarbetsorganisationer. Utvecklingen har inneburit att basen har ökat och utvecklats, men samtidigt har det inneburit en utmaning då dessa organisationer kommer in med nya strukturer. Några exempel på nya samarbetsorganisationer är Ungdomar mot rasism (UMR), Svenska E-sportföreningen, Film i Skåne, Missing People och Malmö Opera. ABF Skåne funderar mycket och aktivt på hur man ska kunna skapa nya mötesplatser som bryter gränser. För detta använder de olika strategier för att bryta barriärer, där en strategi är att bjuda in samverkansorganisationer att presentera sin verksamhet på års- och halvårsmöten. Lokalt har ABF-föreningarna arrangerat caféverksamhet där olika föreningar bjudits in att delta. Ett annat exempel är *Jorden runt på 80 kvällar* som var ett arrangemang där invandrarföreningar bjöds in att delta och berätta om sina hemländer och där andra medlems- och samverkansföreningar även deltog. Arrangemanget hölls under 15 kvällar år 2012.

Sensus, som har sin bas i svenska kyrkan, samarbetar med det muslimska studieförbundet Ibn Rushd i Helsingborg, där man erbjuder verksamhet om livsåskådning och religion och tillsammans arrangerar de kulturprogram om livsåskådningsfrågor. Den 14 maj 2013 besökte Axel Andersson ett sådant kulturprogram som bar rubriken "Vems heder?". I en fältanteckning beskriver han:

Fyra personer pratade om sin bild av heder; en präst, en kvinnlig muslim som har valt sin egen väg, en f.d. skolkurator, och en medlem av Ibn Rushd. Publiken var heterogen; unga och äldre samt män och kvinnor från olika etniska bakgrunder var också närvarande. Det var ungefär 30 personer i publiken. Stämningen i lokalen var avslappnad, men samtidigt ställde publiken många frågor och skapade debatt. Det var tydligt att många var vänner eller släktingar till de som höll föreläsningen, medan andra inte hade någon relation med föredragshållarna. (Fältanteckning 2013-05-14)

Kulturens bildningsverksamhet bygger en del av verksamheten på vad man kan kalla svensk kultur; folkdans, folkmusik, spelmannslag etc. Dock är Riksförbundet för folkmusik och dans (RFoD) ett förbund både för svensk och invandrad folkmusik, världsmusik och folkdans. Folkmusik är ofta relativt homogen, men inom RFoD finns det en möjlighet att mötas. Kulturens anordnade hösten 2013 en "Kulturens dag" i Helsingborg där olika medlemsföreningar bjöds in för att framträda för varandra. Här samsades folkdans och nyckelharpa med *Ung media*. En Ung media-förening bygger på att ett kompisgäng samlas och bildar en förening. De känner varandra väl inom föreningen, men har mycket liten kontakt med andra Ung media-föreningar. På så sätt passar de väl in i den konceptuella modellens renodlade kategori "anknytande socialt kapital". Då de träffar andra föreningar, t.ex. på "Kulturens dag", kan det formeras ett överbyggande socialt kapital. Ett annat event som kan passa i denna kategori är ett arrangemang som Sveriges Körförbund hade i Jönköping i september 2013, då ca 800 körsångare från södra Sverige tillsammans sjöng en konsertversion av Kristina från Duvemåla. Då var det sångare från många olika körer som träffades.

Ibn Rushd försöker statuera exempel för sina föreningar genom att engagera sig i samarbete med Polisen, andra studieförbund, trossamfund, politiken, kulturaktörer (främst museer och bibliotek). År 2013 startades Malmö Muslimska Nätverk (MMN) som är tänkt att fungera som en muslimsk samsalspartner gentemot majoritetssamhället. Sju av åtta muslimska organisationer har gått in i detta samarbete. Ett exempel på att bygga överbyggande socialt kapital är det arbete Ibn Rushd har lagt på ett gemensamt Id-firande (den avslutande festen på Ramadan). Traditionellt har muslimer i Malmö firat Id i familjen, men Ibn Rushd har drivit på att fira gemensam Id. År 2013 firades Id i augusti i Folkets park och då kom det 5 000 personer. De flest muslimska föreningarna inom Ibn Rushd kom dit, men även många från majoritetssamhället var där. Kommunalrådet Katrin Stjernfeldt Jammeh invigde festen, vilket var ett erkännande för gruppen, enligt respondenten.

Folkuniversitetet (FU) talar om "hybridnätverk". FU har musikgrupper och teatergrupper som var och en är stängda grupper, men FU arbetar med att få dessa att träffas på gemensamma event. Man driver även ett musikhus i Malmö där nya hybrider skapas, t.ex. Kontext, Crowd, Husarrest. Dessa grupper jobbar brett med media, kultur och musik. Det är svårt för ett studieförbund att styra och definiera denna verksamhet i folkbildningstermer, men samtidigt är studieförbundet navet och hjälper till att få dessa möten tillstånd genom att tillhandahålla en fysisk mötesplats; i det här fallet ett mu-

sikhus. Ett annat exempel på möten är de 13 festivaler som FU besökte under sommaren 2013. På dessa festivaler arrangerade FU en musikscen och/eller workshop där deras grupper medverkat. På detta sätt har grupperna träffats och nya möten skapats. Sensus menar att när studieförbunden tillsammans har anordnat konsertturnéer skapas möten över gränser. Eftersom studieförbunden har olika målgrupper och inriktningar kan ett sådant samarbete bidra med att människor från olika håll kan träffas, enligt respondenten.

Inom Bilda finns en serbisk respektive bosnisk förening som sysslar med folkdans. Dessa föreningar sökte sig till Bilda då de ville ha kontakt med andra grupper inom Bildas nätverk som sysslade med folkdans. Ett annat exempel är att Bilda sommaren 2013 var med och anordnade folkmusikfestivalen Folkrot med musik från många olika länder. Där diskuterades också hur unga folkmusiker influeras av musik utanför den svenska. Det fanns även med en grupp från Hylliepark folkhögskola som har ambition att bredda folkmusiken, Världsvid folkmusik. Bilda knöt vid detta tillfälle mycket kontakter och detta kommer att leda till breddade arrangemang framöver. Enligt respondenten måste mötena komma där det finns ett gemensamt intresse som binder ihop människor. Mötena uppstår inte ”av sig själv”.

Formering av heterogena föreningar och grupper

Den andra formen som studieförbunden arbetar med är där de erbjuder människor att komma till öppna arrangemang som syftar till att locka människor från olika sammanhang och med olika bakgrund, ålder och kön. Folkuniversitetet (FU) menar att de öppna, programförlagda kurserna är öppna för alla och kan ha en bred upptagning. Visserligen finns kursavgifter som kan verka utestängande, men det finns även avgiftsfria eller subventionerade kurser, t.ex. ensemblespel för unga vuxna. Enligt respondenten skapar en öppen kursverksamhet möjligheter för människor att träffa andra likasinnade, som inte en förening kan skapa. Den som inte kan spela ett instrument kan komma till en öppen kurs och där möta människor. En musikförening kan vara exkluderande, eftersom den riktar sig till människor som kan spela, eller som redan har ett sammanhang att göra detta i. På så sätt möjliggör den öppna kursverksamheten för möten på ett annat sätt. Den öppna kursverksamheten kan skapa möten, men graden av homogenitet/heterogenitet kan variera.

Sensus har arrangerat en mobil studiecirkel för att öka kunskapen om internet tillsammans med Digidel. Cirkeln var en gratiscirkel för alla som inte kunde internet och den hölls i samarbete med biblioteken i sju kommuner ute på filialbiblioteken. Enligt respondenten har detta gett möjligheter till olika

samhällsgrupper att träffas: pensionärer, sämre bemedlade, personer som inte förstår svenska så bra.

En studiecirkel skapar en samhörighetkänsla under den tid den pågår och en cirkel där deltagarna funnit varandra kan vilja fortsätta tillsammans. Denna cirkel blir då exkluderande. Om vi tänker i termer av den konceptuella modellen går man från "homogen weak ties" till "anknytande". Inom ABF Malmö försöker man bryta upp dessa exkluderande cirklar genom att arbeta aktivt och tillämpa "först till kvarn" och differentierade avgifter.

Hur homogen en cirkel ur det öppna kursutbudet ska bli beror på ämnesområdet, enligt många respondenter. En respondent menar att homogeniteten är större i en cirkel i bildredigering då det krävs ekonomiska resurser att skaffa en digitalkamera. Svensk folkdans är mer homogen än tango, för att nämna ett annat exempel.

Många studieförbund driver samarbete med föreningar som man menar i sig är mer heterogena. Sensus driver ett samarbete med Föreningen SHEDO, som arbetar med att sprida information, skapa opinion och ge stöd kring psykisk ohälsa, ätstörningar och självskadebeteende. Det område som SHEDO arbetar med drabbar människor inom alla delar av samhället, enligt respondenten. Bilda driver Hiphop-centralen på Industrigatan i Malmö. Där träffas unga människor för att skapa musik, dansa och filma/fotografera. Det är ca 50-60 ungdomar som träffas där regelbundet i olika konstellationer. Även Studieförbundet Vuxenskolan driver ett hiphop-projekt samt Kulturcentralen i Malmö där musiken samsas med konsthantverk och slöjd. NBV har en stor del av sin verksamhet som bygger på bosniska föreningar respektive somaliska föreningar. Dessa föreningar är visserligen homogena utifrån att de är bosnier eller somalier, men de är väldigt heterogena inom dessa respektive grupper när det gäller ålder, utbildning, intressen och kön, enligt respondenten. Respondentens insikt röjer den komplexitet som finns när homogenitet respektive heterogenitet ska kategoriseras. En grupp kan vara homogen i en bemärkelse, men heterogen i en annan. Detta problem blir uppenbarligen större i en renodlad "Putnamsk" taxonomi, till skillnad från den konceptuella modellen som är öppen för att det finns gradskillnader i förhållandet heterogen-homogen.

En annan typ av verksamhet är den där studieförbunden ger människor tillgång till nya miljöer och upplevelser. Ett exempel är ABF Skånes arrangemang tillsammans med Malmö Opera då de anordnade en föreläsningsserie med Lars Walldov om föreställningen "La Traviata". Under perioden september-december åkte Malmö Opera på turné med en förkortad version

av La Traviata. Föreläsningsserien kopplades alltså till denna "operaturné" och anordnades i samarbete mellan Malmö Opera, ABF Skåne och lokala arrangerande teaterföreningar. Ett liknande exempel är Studieförbundet Vuxenskolornas (SV) "Högljudda middagar på Olof Viktors i höst" där man bjöd in gäster för att föra "gastronomiska samtal". Tanken är att dessa arrangemang ska nå en annan målgrupp som inte normalt brukar finnas i dessa sammanhang; ortens befolkning, de som är lokalproducenter. Det ger andra möjligheter för dessa människor, enligt respondenten. Ibn Rushd arrangerade en vandrande föreläsningsserie om "Vikingarnas resor i österled". Inbjudan gick ut till medlemsorganisationer, men var även öppen för allmänheten. Föreläsningsserien besökte Trelleborgens museum i Trelleborg, Malmö museum, Dunkers kulturhus i Helsingborg, Karlskrona, Stadshallen i Lund. Arrangemangen lockade en bred publik med deltagare både från majoritetssamhället och muslimer.

Slutsatser och slutdiskussion

Deltagande i föreningar och deras aktiviteter bygger i grunden på intresse och engagemang. Det kan leda till en viss homogenitet inom en förening. Denna homogenitet kan givetvis vara större eller mindre. Samtidigt innebär homogeniteten att föreningarna inte nödvändigtvis är den dynamo för överbryggande socialt kapital som Putnam utgår från, då överbryggande socialt kapital bygger på heterogenitet. I den konceptuella modell som använts i denna artikel kommer de flesta homogena föreningar att hamna i den hybridkategori som benämns "homogen weak ties". Det betyder att medlemmarna är (mer eller mindre) homogena, men att de inte känner varandra lika väl som i den mer renodlade kategorin "anknyttande socialt kapital". Begreppet homogen respektive heterogen är dock komplexa då de ska tillämpas. Som påpekades i några intervjuer kan deltagarna vara homogena utifrån vissa definitioner, men heterogena utifrån andra.

Folkbildningen bygger på principen "fritt och frivilligt" och det innebär att det finns en gräns för hur mycket studieförbundet kan styra deltagarna och föreningarna. Trots det visar exemplen från studieförbunden att det går att skapa förutsättningar för formeringen av överbryggande socialt kapital i en mer heterogen form. Genom att relativt homogena föreningar träffar varandra och att det finns arenor och förutsättningar för att en etablerad relation ska kunna formeras, kan ett överbryggande socialt kapital formeras. De homogena föreningarna formeras mer eller mindre "naturligt". De hade i många fall funnits även utan studieförbundens hjälp, även om omfattningen

på verksamheten troligen hade varit mindre. Det gäller troligen inte för de möten som är mer heterogena eller där heterogena grupper skapas. Dessa möten hade inte kommit till stånd om inte studieförbunden medvetet hade arbetat med dessa. Det krävs således en kraft ”utifrån” för att överbryggande socialt kapital som bygger på heterogenitet, ska kunna skapas.

Som den här studien visar kan studieförbundens goda exempel vara av olika art. Det kan vara att studieförbunden ställer en plats, t.ex. ett musikhus, till förfogande, eller att man organiserar möten, t.ex. genom kulturdagar, musikfestivaler eller Id-firande. Andra exempel är att studieförbunden arrangerar presentationer vid årsmöten eller bilaterala möten då två föreningar möts över ett gemensamt intresse. Poängen är att det är dessa arrangemang som har möjlighet att formera ett överbryggande socialt kapital grundat på heterogenitet som annars inte hade formerats.

Vad är det då som håller tillbaka? Vad är det som gör att det inte skapas fler heterogena möten? Några respondenter berörde att det finns ett visst motstånd från de gamla, traditionella medlemsorganisationerna att släppa in nya eller andra föreningar. Det kan t.ex. åskådliggöras genom att en organisation vill ha en egen ledarutbildning. Heterogena möten kräver större uppoffringar både personligt (psykologiskt) och när det gäller gruppens identitet. Det kan även handla om studieförbundens begränsade resurser. Dessa resurser är naturligtvis, liksom alla andra resurser, ändliga.

I denna artikel har främst formeringen av socialt kapital berörts. Det går inte att komma ifrån att även ett kulturellt kapital formeras i de möten som sker över gränser. När Herrgårdens kvinnoförening besöker NBV:s knyppelcirkel inne i stan sker ett kulturellt lärande och på det sättet ökar även individernas kulturella kapital. Men det är, som det brukar heta, en annan historia.

Referenser

- Andersson, Eva, Larson, Monica & Lindgren, Lena (2009). *Studiecirkeldeltagare 2008. En studie om deltagare i studieförbundens studiecirkelverksamhet*. Folkbildningsrådet utvärderar no 2 2009. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Andersson, Martin & Mellander, Charlotta (2011). *Folkbildning i Sveriges kommuner – spridning och relation till socioekonomiska strukturer*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Arensmeier, Cecilia (2013). Studiecirklar och socialt kapital. I Bernt Gustavsson & Matilda Wiklund (Red.) *Nyttan med folklig bildning: en studie av kapitalformer i folkbildande verk* (ss. 113-147). Lund: Nordic Academic Press.
- Beugelsdijk, Sjoerd and Smulders, Sjak (2009). *Bonding and Bridging Social Capital and Economic Growth*, Discussion Paper No. 2009-27, Tilbury University.
- Bjurström, Erling & Harding, Tobias (red.) (2013). *Bildning och demokrati: nya vägar i det svenska folkbildningslandskapet*. Stockholm: Carlsson.
- Bourdieu, Pierre (2007). The Forms of Capital. I A. R. Sadovnik (Red.), *Sociology of Education*. New York: Routledge.
- Coleman, James S. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press.
- Coleman, James S. (1971). *Resources for social change: race in the United States*. New York: Wiley.
- Field, John (2005). *Social capital and lifelong learning*. Bristol: Policy.
- Folkbildningsrådet (2014). Hemsidan. www.folkbildning.se/om-folkbildningsradet/ . Nerladdat 2014-05-26.
- Harding, Tobias, Tannå, Sara & Lejhall, Jens (2013). *Kulturprogrammets betydelse för lokalsamhället*. Utvärdering av studieförbundens kulturprogram. Utvärdering 1. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Hasselberg, Ylva (2009). Vem vill leva i nätverkssamhället? I Ylva Hasselberg (Red.) *Vem vill leva i kunskapssamhället? Essäer om universitetet och samtiden*, (ss. 5-29). Hedemora/Möklinta: Gidlunds förlag, 2009.
- Håkansson, Peter (2011). *Ungdomsarbetslösheten: om övergångsregimer, institutionell förändring och socialt kapital*. Diss. Lund : Lunds universitet.
- Håkansson, Peter & Harding, Tobias (2014). *Kulturprogrammets betydelse för deltagarna*. Utvärdering av studieförbundens kulturprogram: Utvärdering 2. Stockholm: Folkbildningsrådet.

- Knack, Stephen & Keefer, Philip (1997). Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-country Investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, pp. 1251-88.
- Larsson, Staffan (2010). Seven aspects of democracy as related to study circles. *International Journal of Lifelong Education*, 20:3, 199-217, DOI: 10.1080/02601370110036073.
- Leonard, Madeleine (2004). Bonding and Bridging Social Capital: Reflections from Belfast. *Sociology*, Volume 38(5): 927-944, DOI: 10.1177/0038038504047176.
- Lindgren, Lena (1996). *Kan en filthatt stärka demokratin?: om mål och ideal i folkbildningssammanhang*. Stockholm: Carlsson.
- Lundin, Johan & Söderman, Johan (2012). *Unity – Hiphop, socialt kapital och lärande i Studieförbundet Vuxenskolan*. Malmö: Studieförbundet Vuxenskolan.
- Muir, Jenny (2010). Bridging and Linking in a Divided Society: A Social Capital Case Study from Northern Ireland. *Urban Studies*, 48(5), 959-976.
- North, Douglass C. (1993). *Institutionerna, tillväxten och välbefindet*. (1. uppl.) Stockholm: SNS.
- Putnam, Robert D. (2000). *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Touchstone. (sv. övers. (2001) *Den ensamme bowlaren: den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse*. Stockholm: SNS förlag).
- Putnam, Robert D. (1996). *Den fungerande demokratin: medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS förlag.
- Putnam, Robert D. (1993). *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Quibria, M.G. (2003). The Puzzle of Social Capital A Critical Review. *Asian Development Review*, vol. 20, no. 2, pp.19-39.
- Rothstein, Bo (2003). *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS Förlag.
- Sobel, Joel (2002). Can We Trust Social Capital. *Journal of Economic Literature*, pp. 139-154.
- SOU 2004:30. *Folkbildning i brytningstid*. Slutbetänkande av Utredningen för statens utvärdering av folkbildningen 2004. Stockholm.
- Stolle, Dietlind (2001). Clubs and congregations: the benefit of joining organizations. i K. S. Cook, *Trust in Society*. New York: Russell Sage Foundation.

- Tovatt, Caroline (2013). *Erkännandets Janusansikte. Det sociala kapitalets betydelse i arbetslivskarriärer*. (Doktorsavhandling) Stockholm: Santérus Academic Press Sweden.
- Ungdomsstyrelsen (2010). *Ung idag 2010: en beskrivning av ungdomars villkor*.
- Uslaner, Eric M. (2002). *The moral foundation of trust*. New York: Cambridge University Press.
- Vogel, Joakim, Amnå, Erik, Munck, Ingrid, & Häll, L., (2003). *Föreningslivet i Sverige – välfärd, socialt kapital, demokratiskola*. Örebro: Statistiska centralbyrån (SCB).
- von Essen, Johan & Sundgren, Gunnar (red.) (2012). *En mosaik av mening: om studieförbund och civilsamhälle*. Göteborg: Daidalos.
- Williamson, Oliver (2000). New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead. *Journal of Economic Literature*, Vol. 38, pp. 595-613.
- Zak, Paul J. & Knack, Stephen (2001). Trust and Growth. *The Economic Journal*, 111 (April), pp. 295-321.

Intervjuer

- Arbetarnas bildningsförbund (ABF), 2013-09-19.
- Bilda, 2013-10-02.
- Folkuniversitetet, 2013-09-26.
- Ibn Rushd, 2013-09-26.
- Kulturens bildningsverksamhet, 2013-09-26.
- Nykterhetens bildningsverksamhet (NBV), 2013-09-09.
- Sensus, 2013-09-23.
- Studiefrämjandet, 2013-09-11.
- Studieförbundet Vuxenskolan, 2013-09-10.

Övrigt

- Fältanteckning 2013-05-14, Kulturprogrammet "Vems heder" av Axel Andersson.